

Izvorni znanstveni članak

32-05 Radić, S.

327.323.3

329(497.5)HRSS

Ideološka polazišta Stjepana Radića i Seljačke internacionale u pregovorima o suradnji 1924.

GORDANA VLAJČIĆ*

Sažetak

U raspravi se analizira struktura ideoloških opredjeljenja Stjepana Radića u dosad neobjavljenom spisu što ga je uputio vodstvu Seljačke internacionale kao uvod u moguće pregovore o ućlanjenju HRSS u tu prokomunistički usmjerenu međunarodnu organizaciju. Autorica tvrdi kako je pojačani interes u Komunističkoj internacionali za pridobivanje HRSS na suradnju s komunistima u funkciji postupnog razbijanja interesnog jedinstva hrvatskog naroda i potiskivanja utjecaja HRSS-a. Strateški je cilj Komunističke internacionale boljševizacija prostora Balkana i Podunavlja i zato zagovara razbijanje južnoslavenske monarhije kao velikosrpske tvorevine i stvaranje balkanske, ili balkansko-podunavske federacije sovjetskih socijalističkih republika, među njima i sovjetske republike Hrvatske. Središnji je dio rasprave posvećen analizi ideoloških opredjeljenja Stjepana Radića, koji brani interesno jedinstvo hrvatskog naroda pod vodstvom seljaštva, načelo samostalne i nacionalno suverene države hrvatskoga naroda i zagovara konfederalni odnos Hrvatske sa Srbijom i ostalim južnoslavenskim državama. Njegov interes za Seljačku internacionalu samo je taktički potez iznuden datim odnosima u južnoslavenskoj monarhiji i u Europi.

Nama dostupni suvremeni temeljni izvori potvrđuju da je ućlanjenje *Hrvatske republikanske seljačke stranke* (HRSS) u Seljačku internacionalu 1. srpnja 1924. godine bilo taktički potez stranačkog vodstva na čelu sa Stjepanom Radićem, u datim unutarnjopolitičkim prilikama u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS) i europskim međunarodnim odnosima.¹ Međutim, još su neistražena Radićeva gledišta u pregovorima s vodstvom Seljačke internacionale tijekom prve polovice 1924. godine, jer su bitni izvori u fondovima Komunističke internacionale (Kominterna) nedostupni. Usprikoš značajnim teškoćama, pribavili smo fotokopiju prijepisa prijevoda Radićeva spisa *Hrvati i hrvatski narod kao ustrojena snaga mirovotvornoga seljaštva revolucije*, što ga je vođa HRSS uputio iz Beča vodstvu

*Gordana Vlajčić, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Suvremena hrvatska politička povijest i Povijest hrvatske političke misli.

¹1. *Slobodni dom*, Glavne novine HRSS, 1924. godina, 2. Radić, Stjepan, *Politički spisi*. Priredio Zvonimir Kulundžić, Zagreb, 1971. (dalje: Radić, S., *Spisi*), str. 97-99.

Seljačke internacionale s nadnevkom 26. veljače 1924. godine.² Prema tome, netočna je bila izjava vodstva HRSS-a da je Radić tek “svibnja ove godine /1924., op. G.V./ saznao o toj seljačkoj internacionali /.../”³. Sadržaj se Radićeva *Spisa* ne koristi čak ni kad se tvrdi kako je Radić baš u potonjemu prvi put izrazio spremnost prihvatiti radništvo kao “jedinog mogućeg saveznika /.../”⁴ seljaštva, ili kao “jedinog mogućeg saveznika u datome trenutku” rješavanja hrvatskoga pitanja, ne odričući se “svojih temeljnih načela i uvjerenja /.../”⁵. Navedeno gledište vodi zaključku, kako Radić do tada ne priznaje radništvo dijelom hrvatskoga nacionalnog pokreta pod vodstvom HRSS, a otad samo kao privremenog “saveznika”. Takvo gledište otkriva nepoznavanje određenja u seljačkoj ideologiji braće Radić i u temeljnim dokumentima HRSS-a prema radništvu, i primjer je ideologiziranog pristupa političkoj povijesti. Jedini je ispravni put do povijesne istine o Radićevim gledištima u *Spisu* objaviti njegovu izvornu fotokopiju, što smo i učinili na kraju rasprave. U raspravi nastojimo točno pojasniti temeljna Radićeva gledišta, a sažeti uvodni pregled određenja u Kominterni prema ugnjetenim narodima i seljaštvu u Kraljevini SHS do 1924. godine služi razumijevanju temeljnih polazišta dviju zainteresiranih strana u pregovorima o mogućoj suradnji. Naime, Seljačku je internacionalu osnovalo vodstvo Kominterne u listopadu 1923. godine, kao poticaj taktici “revolucionarnoga saveza” radnika i seljaka.

Osnivački je kongres Kominterne (održan od 2. do 6. ožujka 1919. godine) sazvan u uvjetima teške poslijeratne europske društvene krize i nejasnih konačnih rezultata građanskoga rata u Sovjetskoj Rusiji. Međutim, pristaše europske krajnje ljevice, pod vodstvom ruskih boljševika ocijenile su zbivanja u poslijeratnoj Europi i u Sovjetskoj Rusiji posljedicama ubrzanog procesa “raspadanja” kapitalizma imperijalističke epohe i sustava građanskoga društva. Zato je Osnivački kongres Kominterne pozvao radništvo i seljaštvo kapitalističkih zemalja i u njihovim kolonijama “u posljednju borbu”⁶, pod parolom obračuna “klase protiv klase”. Ova je

²Izvorni je naslov fotokopije Radićeva spisa (dalje u raspravi: *Spis*) *Hrvati i hrvatski narod kao organizovana snaga pacifičkog seljaštva revolucije* (dalje: Radić, S., Hrvati i hrvatski narod), Arhiv Jugoslavije, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije, oznaka KI (Komunistička internacionala), 1924./13. U 1966. i 1972. godini *Spis* je imao oznaku KI, P/49, usp. bilj. br. 4 i 5, a pribavljen je zaslugom dr. Latinke Perović, jer je meni bio nedostupan. Uz tehničku obradu, *Spis* objavljujemo na kraju rasprave.

³*Slobodni dom*, 21. svibnja 1924. godine, str. 1.

⁴Cvetković, Slavoljub, *Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919-1928*, Beograd, 1966., str. 205, bilj. br. 287.

⁵Cvetković, Slavoljub, *Radić i komunistički pokret 1923-1925.*, Zbornik radova *Istorija XX veka*, sv. XII, Beograd, 1972., str. 392, bilj. br. 65.

⁶*Komunistička internacionala, Stejnogrami i dokumenti kongresa*, Gornji Milanovac, 1981., knjiga 1, str. 142. Šire o kongresnim određenjima, u: Vlajičić, Gordana, *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje 1919-1927*, Zagreb, 1987.,

taktika bila usklađena s politikom “ratnoga komunizma” ruskih boljševika i shvaćena podrškom učvršćenju boljševičke diktature u Sovjetskoj Rusiji. Na udaru je kongresne kritike i poslijeratna politička karta Europe kao rezultat isključivo uskih interesa pobjedničkih velesila,⁷ koje su omogućile i svojim “satelitima” Rumunjskoj, Grčkoj i *Srbiji* teritorijalna osvajanja.⁸ Kongres je optužio *Srbiju* da je “primjenom oružane sile /.../”⁹ i gaženjem prava “samoodređenja naroda /.../”¹⁰ stvorila Kraljevinu SHS, tj. ona *nije nova država, nego proširena Srbija*. Međutim, točno je kongresno određenje prema južnoslavenskoj monarhiji i ugnjetenim narodima u njezinu sastavu u funkciji taktike Kominterne i njezinih strateških ciljeva. Utemeljitelji su “masštaba” svjetske revolucije “u usponu” novu političku kartu Europe i Balkana shvatili borbom građanske klase “protiv međunarodne revolucije, posebno protiv ruske revolucije”¹¹. Odgovor je Kominterne: borba za *europsku i svjetsku federaciju sovjetskih socijalističkih republika*, koja će, u skladu s određenjima u ideologiji boljševizma, “osloboditi” proizvodne snage “stege nacionalnih država /.../”, a svim narodima osigurati slobodno upravljanje “nacionalnom kulturom /.../”¹². Kongresne rasprave i temeljni dokumenti potvrđuju da su osnivači Kominterne prihvatili ideološka opredjeljenja i taktiku ruskih boljševika prema ugnjetenim narodima i seljaštvu. Njih su shvatili poželjnim “saveznicima” i “suputnicima” u slamanju kapitalizma i sustava građanskog društva, ali se njihovi posebni interesi nakon uspješnog prevrata odbacuju u korist općeg interesa “komunističkog proletarijata”.

Dio je taktike Kominterne i odluka Izvršnog komiteta Komunističke internacionale (IKKI) podržati početkom siječnja 1920. godine osnutak Balkanske komunističke federacije (BKF) partija i njezin strateški cilj stvaranja *Balkanske federacije sovjetskih socijalističkih republika*, koja će “osloboditi” proizvodne snage balkanskih zemalja “državnih granica /.../”¹³. Međutim, vodstva balkanskih komunističkih partija, među njima i Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), osnovane u travnju 1919. godine, pod neposrednim utjecajem gledišta srbijanskih komunista, ne slijede određenja u Kominterni prema ugnjetenim narodima i seljaštvu. Okrenuto zadacima “čiste” klasne borbe, vodstvo je jugoslavenskih komunista ocijenilo

drugo dopunjeno izdanje (dalje: Vlajčić, G., *Jugoslavenska revolucija*), str. 25-29, 325-334.

⁷Isto, str. 159.

⁸Isto str. 150.

⁹Isto, str. 153.

¹⁰Isto, str. 150.

¹¹Isto, str. 120.

¹²Isto, str. 159.

¹³Vlajčić, G., *Jugoslavenska revolucija*, str. 340.

stvaranje Kraljevine SHS završnim činom buržoasko-demokratske revolucije u “trophomenome narodu” Srba, Hrvata i Slovenaca, čije će potpuno oslobođenje uslijediti uspostavom *Sovjetske Republike Jugoslavije* kao federalne jedinice balkanske federacije sovjetskih socijalističkih republika.¹⁴ S namjerom pridobivanja i balkanskih komunista za boljševičko određeneje prema ugnjetenim narodima i seljaštvu i povezivanja djelatnosti balkanskih, austrijskih, mađarskih i čehoslovačkih komunista, IKKI je početkom ožujka 1920. godine uputio *Proglas* proletarijatu balkanskih i podunavskih zemalja i komunističkim partijama Bugarske, Rumunjske, Turske i *Srbije* (Srbiji kao rezultat određenja u Kominterni prema južnoslavenskoj monarhiji). S obzirom na to kome je uputio *Proglas*, IKKI otkriva sklonost ideji balkansko-podunavske federacije, koja je idejno naslijeđe socijalista i dijela građansko-liberalnih opredjeljenja iz južnoslavenskih zemalja bivše Austro-Ugarske Monarhije. Upozoravajuća je činjenica da je vodstvo BKF početkom 1921. godine odbilo prijedlog IKKI o organizacijskom ujedinjenju balkanskih i podunavskih komunista, iako ne i ideju balkansko-podunavske federacije.¹⁵

IKKI u *Proglasu* nastoji uvjeriti balkanske i podunavske komuniste kako struktura njihovih zemalja zahtijeva taktiku “revolucionarnog saveza” radnika i seljaka, jer osigurava pobjedu “proleterske revolucije”¹⁶, koju će navodno ubrzati i drukčiji odnos komunista prema zaoštrenim međunacionalnim odnosima, osobito “nakon poraza Austro-Ugarske i nakon razaranja Bugarske i Turske”. Iz taktičkih razloga skloniji poraženim balkanskim narodima u Prvome svjetskom ratu, IKKI nastoji uvjeriti balkanske komuniste kako su “Rumunjska, *Srbija*, Grčka dobile /su/ ogromno *teritorijalno povećanje*, koje je 2-3 puta premašilo njihov teritorij prije rata /ist. G.V./”. Zato na Balkanu “Politika nacionalnoga ugnjetavanja, politika nezasitnoga militarizma pobuđuje još veću želju za oslobođenjem”¹⁷, nego što je navodno bila prije rata. IKKI izričito upozorava *Komunističku partiju* (KP) *Srbije*, da južnoslavenska monarhija nije nova država, nego proširena Srbija. Stvorena je nasiljem “srbijanske birokratske veleposjedničke oligarhije /.../, kome se opiru “kako *makedonski Bugari*, tako i *Albanci*, *Crnogorci*, *Hrvati* i *Bosanci* /.../, ist. G.V./”. Pretpostavljamo da je IKKI slučajno zanemario položaj Slovenaca, ali nije Makedonaca i Srba, i to Srba zbog uloge Srbije u stvaranju južnoslavenske monarhije, a Makedonce u Vardarskoj Makedoniji IKKI shvaća dijelom bugarskog naroda. No, Vardarsku Makedoniju ne smatra dijelom socijalističke Bugarske u okvirima balkanske federacije, nego ujedinjene Makedonije. IKKI jasno razlikuje

¹⁴Isto, str. 33-40, 337-339.

¹⁵Boev, Petko, *Iz istorijata na komunističeskoto dviženie na Balkanite 1917-1923*, Sofija 1972., str. 166.

¹⁶Vlajčić, G., *Jugoslavenska revolucija*, str. 341.

¹⁷Isto, str. 341-342.

Bosance od Srba i Hrvata, ali i od Turaka, jer očekuje od *KP Srbije* podršku mržnji “bosanskih i hrvatskih seljaka protiv turskih veleposjednika /.../”, tj. priznaje ugnjeteni položaj *Muslimana i Hrvata* u Bosni (i Hercegovini).

IKKI je iz taktičkih razloga protiv obnove južnoslavenske države u okvirima balkanske ili balkansko-podunavske federacije, a u pobjedi “sovjetske moći u Rumunjskoj, Bugarskoj, *Srbiji*, Grčkoj, Turskoj i u svim balkanskim zemljama... /ist. G.V./” vidi jedino ispravno rješenje balkanskih međunacionalnih odnosa. S razlogom pretpostavljamo da je IKKI očekivao od *KP Srbije* taktiku razbijanja južnoslavenske monarhije i stvaranja sovjetskih republika *Hrvatske, Crne Gore, Bosne* (i Hercegovine), *Srbije* na jugu u granicama do 1912. godine, priključenje Vardarske Makedonije ujedinjenoj *Makedoniji* i Kosova ujedinjenoj *Albaniji*, a njima bi se sajedinile sovjetske republike *Rumunjska, Bugarska, Grčka i Turska* u “Federativnoj Balkanskoj — /ili Balkansko-podunavskoj/ — Sovjetskoj Socijalističkoj Republici”. S obzirom na namjeru: ujediniti balkanske i podunavske komuniste u jedinstvenu frontu,¹⁸ IKKI je u okvirima balkansko-podunavske federacije predvidio i sovjetske republike *Austriju, Mađarsku i Čehoslovačku*. Preduvjet je uspjehu tako zamišljene taktike, tvrdi IKKI, ponašanje seljaštva, o kome ovisi i pobjeda proleterske revolucije.¹⁹

IKKI je svjestan, čega nisu vodstva balkanskih komunističkih partija, da na Balkanu nisu dovršeni procesi nacionalne integracije i političkoga oslobođenja u redovima ugnjetenih naroda i značenja seljaštva u tim procesima. Želi taktikom “revolucionarnog saveza” radnika i seljaka, te parolom prava naroda na samoodređenje do odcjepljenja privući socijalnu osnovicu nacionalnih pokreta i stranaka ugnjetenih naroda i tako u njima spriječiti prevlast antikomunističkih ideologija. Na putu ispunjenja strateških ciljeva IKKI je spreman omogućiti komunistima i suradnju s “buržoaskim” vodstvima seljačkih pokreta i pokreta ugnjetenih naroda, ali s jasnom namjerom razbiti u njima interesno jedinstvo između vodstva i socijalne osnovice. Pokrete je u ugnjetenim narodima u južnoslavenskoj monarhiji IKKI mislio privući zahtjevom za odcjepljenje i tako oslabiti utjecaj komunistima nesklonih vodstava opozicijskih stranaka i pokreta.

Zato je Drugi kongres Kominterne, održan od 19. (23.) srpnja do 7. kolovoza 1920. godine, odredio komunistima u polurazvijenim i nerazvijenim kapitalističkim državama i u kolonijama suradnju i s vodstvima seljačkih i nacionalnih pokreta i stranaka.²⁰ U primjeni taktike suradnje i s “buržoaskim” vodstvima, zaključak je kongresa, komunisti moraju razlikovati “interese potčinjenih klasa, iskorištenih /.../” od “*takozvanih narodnih*

¹⁸Isto, str. 343.

¹⁹Isto, str. 342.

²⁰Šire o kongresnim odlukama, isto, str. 48-52.

interesa, koji sadrže i interese vladajućih klasa /ist. G.V./²¹. Taktički je zadatak takve suradnje borba “*protiv buržoasko-demokratske struje u vlastitoj naciji*” /ist. G.V./²², jer ona zagovara nacionalno oslobođenje u “*uvjetima buržoaskoga sustava*” /ist. G.V./²³.

Kongres je iz ideoloških razloga, ali i zbog uspješnosti taktike Kominterne na Balkanu, rezultate svjetskoga rata na ovim prostorima proglasio neuspjehom sviju građanskih nacionalnih programa. Kongresni je zaključak kako je nakon rata na Balkanu došlo do “*razbijanja i porobljavanja kako pobjedničkih, tako i pobijedenih balkanskih nacija*” /..., ist. G.V./²⁴. Taj je zaključak trebao pridonijeti i uspjehu komunističke taktike u srpskoj naciji, tj. pridobivanju njezina radništva i seljaštva za razbijanje južnoslavenske monarhije. Kongresni delegat Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), čije vodstvo i ne pomišlja prihvatiti taktiku razbijanja “*države troimenoga naroda*”, nastojao je uvjeriti kongresne delegate i goste u povijesnu neutemeljenost zahtjeva IKKI o stvaranju niza socijalističkih republika na razvalinama južnoslavenske monarhije. Ustvrdio je da su Slovenija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Slavonija te Dalmacija i u Austro-Ugarskoj Monarhiji bile u položaju *pokrajina*.²⁵ Isto će gledište braniti i sekretar Sekretarijata BKF na prvome proširenom plenumu IKKI, održanome od 21. (24.) veljače do 4. ožujka 1921. godine. Tom je prigodom izjavio kako “*novе pokrajine*” Hrvatska i Bosna ne zahtijevaju odcjepljenje, nego su protiv pretjeranog državnog centralizma.²⁶ Nenamjerno je priznao da su “*novе pokrajine*” dio “*stare države*”, tj. *proširene Srbije*.

Tijekom 1921. i 1922. godine bitno se promijenila globalna taktika Kominterne, kako zbog njezina poraza u kapitalističkim državama tako i zbog zaokreta većine u vodstvu ruskih boljševika prema *novoj ekonomskoj politici*. Otad većina u vodstvu ruskih boljševika nastoji obuzdati i radikalizam u Kominterni i tako uvjeriti svijet kapitalizma u spremnost Sovjetske Rusije — od kraja prosinca 1922. godine Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) — na suradnju i koegzistenciju. Tako je Treći kongres Kominterne, održan od 22. lipnja do 12. srpnja, priznao nastupajuću epohu “*relativne stabilizacije*” kapitalizma i sustava građanskog društva, koja zahtijeva promjenu globalne taktike. Međutim, kongres nije priznao mogućnost trajne obnove materijalnih osnova kapitalizma i njegovu je “*relativnu*” stabilizaciju pripisao “*izdaji*” vodstava socijalne demokracije. Odobrio je

²¹Isto, str. 350.

²²Isto, str. 352.

²³Isto, str. 355.

²⁴Isto, str. 359.

²⁵Vlajičić, Gordana, *KPJ i problemi revolucije. Rasprave o idejnom i organizacijskom razvitku KPJ između dva svjetska rata*, Zagreb, 1979., str. 51.

²⁶Isto, str. 80.

novu taktiku borbe za *jedinstvenu frontu* radničke klase i seljaštva, ali se u strankama i organizacijama socijalne demokracije smjela provoditi samo “ozdola”.²⁷ Duboka je kriza u odnosima boljševičke vlasti i seljaštva u Sovjetskoj Rusiji, koja je općom glađu ugrozila tekovine boljševičkoga prevrata i rezultirala zanimljivom kongresnom porukom balkanskim komunistima, koji su se morali postupno privikavati kako će njihove zemlje biti nakon uspješnih prevrata “poljoprivredna osnovica” proleterskih revolucija u razvijenim kapitalističkim državama.²⁸ Četvrti je kongres Kominterne, održan od 5. studenog do 5. prosinca 1922. godine, odobrio suradnju komunista i s “izdajničkim” vođama socijalne demokracije, te mogućnost stvaranja koalicijskih *radničkih vlada*. U polurazvijenima i nerazvijenim kapitalističkim državama potvrdio je već prihvaćenu taktiku suradnje s “buržoaskim” vodstvima seljačkih i nacionalnih pokreta i stranaka, uz dodatnu mogućnost stvaranja koalicijskih *radničko-seljačkih vlada*.²⁹ Nova je taktika Kominterne smjerala postupnome razbijanju osnove socijalne demokracije i seljačkih i nacionalnih pokreta i stranaka, čiji je strateški cilj stvoriti političke pretpostavke nasilnim prevratima u primjerenijim uvjetima. Njezina je primjena u južnoslavenskoj monarhiji stvorila sve preduvjete skorom pojačanom interesu u Kominterni za hrvatski nacionalni pokret pod vodstvom HRSS-a. Međutim, kongresni je odnos prema suštini fašizma i zadacima komunističkoga antifašizma dodatno srušio ionako skroman utjecaj komunističkih partija. Sveo je bit fašizma na “otvorenu diktaturu” buržoazije s osloncem u *srednjoj klasi*, a vodstva socijalne demokracije i liberala na suradnike fašizma. Kongres je vidio zametke fašizma u “cijeloj Centralnoj i Srednjoj Europi /.../”, a i u “Jugoslaviji”, jer je u Kominterni prevladalo gledište kako je svako odstupanje od tradicionalnih obilježja sustava liberalne demokracije put u fašizam.³⁰

U međuvremenu su i tijekom 1923. godine procesi nacionalne integracije i borbe za političko oslobođenje ugnjetenih naroda u južnoslavenskoj monarhiji bili sve izraženiji. Rezultati skupštinskih izbora u ožujku 1923. godine potvrdili su političku podjelu u državi po nacionalnoj osnovici. Hrvatski je nacionalni pokret pod vodstvom HRSS-a i po izbornim rezultatima izrastao u najznačajnijeg protivnika velikosrpskog

²⁷Šire o kongresnim odlukama, u: Vlajić, G., *Jugoslavenska revolucija*, str. 58-65, 367-376.

²⁸Isto, str. 375.

²⁹Isto, str. 65-74, 379-393.

³⁰Isto, str. 380. Šire o kongresnim određenjima prema biti fašizma i antifašizma, u: 1. Vlajić, G., Četvrti kongres Kominterne o fašizmu. Prilog istraživanjima odnosa u Kominterni prema fašizmu, Zagreb, *Naše teme* 31 (4-5), 1987., str. 391-421; i 2. Kominterni o suštini fašizma i o njemu suprotstavljenju taktici do 1934. godine, Zagreb, *Naše teme* 32 (7-8), 1988., str. 1659-1672.

režima,³¹ a Stjepan Radić je zahtijevao priznanje nacionalno suverene i samostalne države hrvatskog naroda u konfederativnoj monarhiji.³² Vodstvo KPJ, pod snažnim utjecajem gledišta srbijanskih komunista, u svibnju iste godine potaknulo je raspravu o “plemenskim pitanjima” i o odnosu prema seljaštvu.³³ Rezultati skupštinskih izbora u Kraljevini SHS potvrdili su poraz taktike Kominterne prema seljaštvu i ugnjetenim narodima, ali i u stvaranju jedinstvene fronte radnika. Dodatni su udarac interesima Kominterne na Balkanu zadali bugarski komunisti početkom lipnja iste godine, kad su nezainteresirano pratili nasilnu smjenu vlade Zemljoradničke stranke u profašističkom udaru. Tako su KPJ i KP Bugarske, uzdanice interesa Kominterne na Balkanu, odnosom prema seljaštvu i pokretima ugnjetenih naroda otkrile vodstvu Kominterne svoje nerazumijevanje biti boljševičkog odnosa prema seljaštvu i nacionalnim pitanjima u primjeni taktike jedinstvene fronte.

Treći je prošireni plenum IKKI, održan od 12. do 23. lipnja 1923. godine, raspravama i zaključcima odredio budući odnos KPJ prema seljaštvu i nacionalnom pitanju i snažna je podrška *komunističkoj ljevici* u Hrvatskoj i Sloveniji. Plenum je optužio vodstvo KPJ za “primitivno” shvaćanje gledišta kako “proleter nema domovine /.../”³⁴ u uvjetima građanskoga društva i za nerazumijevanje nacionalnog pitanja u južnoslavenskoj monarhiji, koje graniči “s uskom cehovskom ideologijom”³⁵. Vodstvo KPJ nije shvatilo “da je u modernoj Jugoslaviji nacionalni problem jedna od najvažnijih poluga u našim rukama *u slamanju vladajućeg režima /ist. G.V./*” i zato je i HRSS “odlično *iskoristila* revolucionarni osjećaj širokih slojeva seoskoga proletarijata /ist. G.V./”. Osim toga, tvrdilo se na plenumu, HRSS se vješto *koristi* i “revolucionarnom, antimonarhističkom *terminologijom* /ist. G.V./”³⁶, tj. ponaša se navodno onako kako se morala ponijeti KPJ, koja je morala znati *iskoristiti* brojno seljaštvo u hrvatskome nacionalnom pokretu i umjesto HRSS “spretno *iskoristiti* nacionalni osjećaj radnih masa /ist. G.V./”. Umjesto toga, KPJ je, tvrdilo se na plenumu, u potpunosti zanemarila odnos prema “teškome nacionalnom pitanju”.

³¹Mužić, Ivan, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1988., treće dopunjeno izdanje (dalje: Mužić, I., *Stjepan Radić*), str. 111-113.

³²Isto, str. 120.

³³Šire o odlukama Druge konferencije KPJ i o raspravama jugoslavenskih komunista tijekom 1923. godine, u: I. Vlajčić, G., *Jugoslavenska revolucija*, str. 102-114, 397-403, 410-439, 2. Perović, Latinka, *Od centralizma do federalizma, KPJ o nacionalnom pitanju*, Zagreb, 1984.

³⁴Vlajčić, G., *Jugoslavenska revolucija*, str. 403.

³⁵Isto, str. 404.

³⁶Isto, str. 405.

Plenumska kritika ponašanja bugarskih komunista prema Zemljoradničkoj stranci u vrijeme profašističkog udara otkriva i što bi se dogodilo HRSS-u tijekom suradnje s KPJ. Plenum je s razlogom optužio bugarske komuniste da su odnosom prema vodstvu Zemljoradničke stranke pridonijeli slomu relativno demokratskog sustava i uspostavi “otvorene diktature” buržoazije, tj. fašističke vlasti. Međutim, trebali su privući Zemljoradničku stranku u *jedinstvenu frontu radnika i seljaka*, ostvariti *radničko-seljačku vladu* i tako onemogućiti fašistički udar, ali i učvršćenje sustava građanske demokracije. Drugim riječima, u otporu fašizmu stvoriti pretpostavke uspostavi boljševičke diktature. Na stranu objektivna nemogućnost provedbe ove taktike u tim okolnostima, ali je upozoravajuća za shvaćanje razloga interesa u Kominterni za HRSS kao mogućeg saveznika u slamanju velikosrpskog režima. Plenumska kritika taktike bugarskih komunista otkriva i razlog zahtjevu IKKI za poticanje hrvatskog nacionalnog pokreta na odcjepljenje od južnoslavenske monarhije. Kad su predstavnici KP Bugarske na plenumu izjavili kako je Zemljoradnička stranka odbila suradnju i tako onemogućila taktiku jedinstvene fronte, na plenumu je odgovoreno da su bugarski komunisti zanemarili iskoristiti velikobugarske interese u Vardarskoj Makedoniji, bez obzira na činjenicu što u Vardarskoj Makedoniji žive seljaci “kod kojih teško možemo razlučiti, da li su Srbi, ili, Bugari /.../”³⁷. Naime, Zemljoradnička je stranka, na čelu s Aleksandrom Stamboliskim, priznala Srbiji pravo na Vardarsku Makedoniju, a podsjećamo da je IKKI još u ožujku 1920. godine predvidio njezino priključenje ujedinjenoj Makedoniji, a ne Bugarskoj. Povezujući službena gledišta plenuma IKKI o bugarskome pitanju s onima u *Proglasu* IKKI iz ožujka 1920. godine, razvidna je i njegova taktika prema hrvatskome nacionalnom pokretu pod vodstvom HRSS-a. Ukoliko “buržoasko” vodstvo HRSS-a ne bi prihvatilo suradnju s KPJ, IKKI predviđa da će parola odcjepljenja hrvatskoga naroda razbiti njegovo interesno jedinstvo i ujedno ubrzati slom kapitalizma i sustava građanskog društva u južnoslavenskoj monarhiji. IKKI podcjenjuje snagu nacionalnih pokreta i stranaka u polurazvijenim i nerazvijenim kapitalističkim državama, pa tako i hrvatskoga nacionalnog pokreta pod vodstvom HRSS-a. Na plenumu IKKI potvrđeno je gledište da je “borba za *političku silu* na Balkanu lakša, jer buržoazija u balkanskim zemljama nije tako snažno organizirana kao u Zapadnoj Europi /ist. G.V./”. Navodno je dovoljna pobjeda komunističkog prevrata u jednoj državi da izazove “snažnu jeku u svakoj susjednoj /.../” i ujedno ubrza “pobjedu revolucije u Srednjoj i Zapadnoj Europi”. Preduvjet pobjede komunizma na Balkanu jest drukčiji odnos prema seljaštvu i ugnjetenim narodima od dotadašnjeg i otvoren put ostvarenju balkanske federacije republika “radničke i seljačke vladavine /.../”³⁸.

³⁷Isto, str. 406.

³⁸Isto, str. 407.

Plenumske su rasprave i zaključci bili snažna podrška *komunističkoj ljevici* u Hrvatskoj, Sloveniji i njezinim malobrojnim pristašama u Srbiji. U drugoj se polovici 1923. godine odvijala u KPJ rasprava u kojoj više nitko ne spominje “plemenska pitanja”, ali će potaknuti višegodišnje frakcijske borbe između *ljevice i desnice*.³⁹ U međuvremenu je taktika Kominterne doživjela dva značajna poraza. U rujnu iste godine slomljen je oružani pokušaj bugarskih komunista da sruše “otvorenu diktaturu” buržoazije, tj. profašistički režim, a u listopadu komunistički ustanak u Hamburgu. Sudbina ustanka učvrstila je u vodstvu Kominterne uvjerenje kako će seljaštvo odlučiti o pobjedi proleterskih revolucija i u razvijenim kapitalističkim državama. Zato je odlukom IKKI osnovana u listopadu 1923. godine Seljačka internacionala, čije je potencijalno članstvo trebalo postupno pridobiti i konačno uključiti u nasilne boljševičke prevrate.

U međuvremenu, vodstvo HRSS-a nije privoljelo vodeće snage velikosrpskog režima promjeni odnosa prema hrvatskome nacionalnom pitanju, svjesno i snažne podrške vladajućih krugova europskih velesila pobjednica u Prvome svjetskom ratu učvršćenju Kraljevine SHS. Zato je Stjepan Radić krenuo u srpnju 1923. godine u London, kako bi dijelu britanske javnosti objasnio političke ciljeve hrvatskoga nacionalnog pokreta pod vodstvom HRSS-a. Vratio se razočaran u Beč 24. prosinca iste godine⁴⁰ i sve je zanimljiviji vladi SSSR-a i IKKI-ju kao značajni čimbenik političkih odnosa u južnoslavenskoj monarhiji. U to vrijeme SSSR zagovara federalizaciju južnoslavenske monarhije, a IKKI skrivenom taktikom priprema njezino razbijanje. Početkom 1924. godine uspostavljeni su kontakti između Moskve i Radića, koje Radić podrazumijeva, kao i buduće članstvo HRSS-a u Seljačkoj internacionali, stvaranjem dojma o radikalizaciji “naše politike u očima javnog mišljenja Europe”⁴¹.

Bez uvida u temeljne izvore u fondovima Kominterne, pretpostavljamo da je vodstvo Seljačke internacionalne predložilo Stjepanu Radiću preko svojih emisara u Beču neka napiše i uputi u Moskvu svoje viđenje temeljnih obilježja i načela hrvatskoga nacionalnog pokreta pod vodstvom HRSS-a. Tobaže nisu u Seljačkoj internacionali poznavali ideologiju i političku praksu HRSS-a. Tada je Radić napisao spis *Hrvati i hrvatski narod kao ustrojena snaga mirotvornoga seljaštva revolucije*, s podnaslovom: *Duhovni razvitak, društvena i ekonomska sredina, politička zrelost i organizacija, sposobnost osnovati i očuvati seljačku državu i vladu*.⁴²

³⁹Šire o frakcijskim borbama u KPJ tijekom 20 godina, u: Vlajčić, Gordana, *Osma konferencija zagrebačkih komunista (25. i 26. veljače 1928. godine)*, Zagreb, 1976.

⁴⁰Mužić, I., *Stjepan Radić*, str. 137.

⁴¹Isto, str. 150, bilj. br. 32.

⁴²Radić, S., *Hrvati i hrvatski narod*, str. 1.

Već u naslovu *Spisa* Radić sažimlje neka od temeljnih određenja ideologije HRSS-a. U hrvatskoj državi priznaje samo *politički narod Hrvata*, jer je “Državljanstvo /je/ hrvatsko”⁴³, a samo *hrvatskome narodu nacionalni suverenitet* u duhu načela “narodnoga samoodređenja /.../”⁴⁴, a hrvatska država štiti prava “svakog čovjeka koji tu stalno ili prolazno boravi /.../”⁴⁵. U naslovu je *Spisa* sadržana i temeljna ideja hrvatskoga seljačkog pokreta, da hrvatsko seljaštvo interesno objedinjuje hrvatski narod i Hrvate, te ima prirodno i zakonsko pravo odlučivati o budućnosti Hrvatske “kao preogromna većina svega naroda /.../” i “čim je na sveopćim izborima tu većinu u istinu i dobilo”⁴⁶. Hrvatsko je seljaštvo načelno *mirotvorno*, jer je u interesu malih naroda biti neutralan “u svakome međunarodnom sukobu”⁴⁷, ali i *revolucionarno*, ako okolnosti nalažu. Međutim, mirnim ili nasilnim sredstvima, hrvatsko će seljaštvo ostvariti slobodnu i nacionalno suverenu državu hrvatskoga naroda s društvenim sustavom koji se temelji u *sporazumu* konzervativnih načela Zapada o čuvanju “tisućljetne kulture i privrede /.../” i iskustava revolucionarnog Istoka, jer osiguravaju i seljaštvu i radništvu odlučivanje “sveukupnom vladom i upravom”⁴⁸. Radićeva ideja vladavine naroda pod vodstvom seljaštva podrazumijeva *interesno jedinstvo hrvatskoga naroda* i neprihvatljiva je Kominterni, čija se taktika jedinstvene fronte radnika i seljaka temelji na ideji klasno-socijalnoga raslojavanja u hrvatskome narodu i u njegovu seljaštvu.

U dijelu *Spisa* s podnaslovom *Duhovni razvitak* Radić tvrdi da hrvatski narod “nikada nije bio pod jarmom rimskoga klerikalizma /papizma/, zadržatoga /’pravoslavnog’/ bizantizma i divljega turskog militarizma”⁴⁹. Nad hrvatskim narodom papa nije imao “*politički utjecaj /.../*”, a “*religija se nije spojila s narodnošću* kao kod pravoslavnih Srba na Balkanu /.../”, niti se *junaštvo* podrazumijevalo *hajdučijom* /ist. u orig., op., G.V./”. Privržena načelima *liberalnoga katolicizma*, Hrvatska je imala potkraj 17. stoljeća “Jurja Križanića /.../”, a dva su stoljeća kasnije “Hrvati /su/ dali Europi Strossmayera /.../”. U skladu s određenjem ideologije HRSS-a prema seljaštvu, Radić jedino u njemu vidi očuvanu *duhovnu slobodu*, jer “*ni jednog trenutka nije smatralo vlastodršce svojim dobrotvorima* /ist. u orig.,

⁴³Državno uređenje ili Ustav Neutralne Seljačke Republike Hrvatske, u: Radić, Stjepan, *Spisi*, str. 367.

⁴⁴Isto, str. 369.

⁴⁵Isto, str. 370.

⁴⁶Isto, str. 369. Na skupštinskim je izborima u Kraljevini SHS 18. ožujka 1923. godine HRSS potvrdio vodeću ulogu u hrvatskome nacionalnom pokretu. Šire, u: Mužić, I., *Stjepan Radić*, str. 111-113.

⁴⁷Isto, str. 370.

⁴⁸Isto, str. 368-369.

⁴⁹Radić, S., *Hrvati i hrvatski narod*, str. 1.

op. G.V./". Seljaštvo hrvatskog naroda u brojnim je bunama tijekom 16. i 17. stoljeća, tvrdi Radić, dokazalo i sposobnost ostvariti *društvenu revoluciju*.⁵⁰ Samosvjesna je i samostojna društvena snaga i u suvremenim uvjetima, jer je seljaštvo već 1848. dobilo "dio svoje zemlje /.../", a 1861. godine i "neka politička prava /.../"⁵¹. Zato je od sredine 19. stoljeća uvjereni protivnik njemačkoga i mađarskog *centralizma*, smatrajući izdajicama narodnoga interesa sve hrvatske političare "koji su prenosili centar hrvatskoga narodnog života u Beč, ili, Peštu". Ipak, seljaštvo je izraslo u zrelu duhovnu snagu hrvatskoga naroda tek tada, tvrdi Radić, kad je *slobodna hrvatska seljačka misao* spoznala "da 'gospoda' /upravljajući, vlastodršci/ sviju naroda čine tabor 'trutova', a seljaštvo tih istih naroda drugi tabor 'pčela radilica' ". Radić i u suvremenome kapitalizmu, monopolitičkome i liberalnom, vidi uzroke društvenih nepravdi u pljački seljaštva od neradničke "gospode" u vlasti. Radićeva "gospoda" nisu *buržoazija* i *kulaci*, nego nametnuti vlastodršci i pljačkaši rezultata seljačkoga rada.

U dijelu *Spisa* s podnaslovom *Društvena i ekonomska sredina* hrvatskog naroda Radić pojašnjava pojam *narod* u skladu s određenjem u ideologiji HRSS-a. Hrvatsko seljaštvo, tvrdi Radić, "koje čini devet desetina društva, već vjekovima smatra *sebe narodom*, uključujući u narod i sve društvene slojeve, ali *isključujući iz naroda svu 'gospodu'*, znači sve one koji upravljaju narodom *bez njegove suglasnosti* i koji *žive samo na račun svoje samovoljne vlasti* /ist. u orig., op. G.V./". Radićev je kriterij pripadnosti *hrvatskome narodu* u socio-ekonomskom smislu odnos pojedinca prema radu. Dijelom hrvatskoga naroda podrazumijeva i radničku klasu i zato je neprimjereno tvrditi kako je Radić baš u *Spisu* prvi put prihvatio radništvo kao "saveznika" seljaštva u rješavanju hrvatskoga pitanja, i to na neodređeno vrijeme.⁵² Jedna je od temeljnih ideja u Radićevoj političkoj misli i u ideologiji HRSS-a *interesno jedinstvo hrvatskoga naroda*, čija je jezgra seljaštvo. Zato Radić u *Spisu* i tvrdi da hrvatsko seljaštvo čini "jedan jedini sloj /.../", jer u njemu nitko "ne živi *na tuđi račun, što svatko od njih osobnim radom zarađuje svoj komadić hljeba* /ist. u orig., op. G.V./"⁵³. Prema tome, ni u hrvatskom narodu, ni u seljaštvu, socijalne

⁵⁰Isto, str. 2.

⁵¹Proglasom bana Josipa Jelačića i zakonskim člancima 27. i 28. Hrvatskoga sabora iz 1848. godine formalno-pravno su ukinuti feudalni odnosi u Trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, u stvarnosti u Banskoj (Civilnoj ili Hrvatskoj i Slavoniji) Hrvatskoj, uz obvezu otkupa i odštete. Hrvatski je sabor potvrdio seljaštvu posredno biračko pravo na razini županija, a odluke je potvrdio i Hrvatski sabor iz 1861. godine. Šire o 1848. godini u Hrvatskoj, u: 1. Bičanić, Rudolf, *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*, Zagreb, 1952.; 2. Šidak, Jaroslav, *Studije iz hrvatske povijesti za revoluciju 1848-49*, Zagreb, 1979.; 3. Gross, Mirjana—Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb 1992.

⁵²Vidi bilj. br. 4 i 5.

⁵³Radić, S., *Hrvati i hrvatski narod*, str. 3.

razlike ne ugrožavaju interesno jedinstvo, jer su rezultat radnih mogućnosti svakog pojedinca, a ne iskorištavanja. Pomalo idealizirana Radićeva predodžba ekonomsko-socijalnih odnosa u hrvatskome narodu i seljaštvu u funkciji je ideje interesnog jedinstva, koja je u sukobu s klasno-socijalnim kriterijima u ideologiji boljševizma i sa strateškim ciljevima komunističke taktike jedinstvene fronte radnika i seljaka. Potvrdu političke zrelosti hrvatskog seljaštva za vodeću ulogu u hrvatskom narodu u borbi za samostalnu i nacionalno suverenu državu hrvatskog naroda, sa sustavom seljačke demokracije, Radić nalazi i u vlasničkim odnosima u Kraljevini SHS nakon prvih rezultata agrarne reforme. Radić tvrdi da je “U polovici Hrvatske *sva* zemlja u rukama seljaštva /.../”, jedna četvrtina u procesu raspodjele, a samo su veliki posjedi i dalje predmet pljačke i velikoga podmićivanja /.../ od strane ‘beogradskih vlastodržaca’ /ist. u orig., op. G.V./”⁵⁴. Radić i pretjeruje kada tvrdi kako je “veliki dio Hrvatske /je/ s vrlo razvijenom poljoprivredom i zadrugarstvom”, a da je Hrvatska u stočarstvu “dostigla Dansku i Holandiju”⁵⁵. Zadovoljan je i rezultatima *unutarnje kolonizacije* u Hrvatskoj, iz prenaseljenih sjeverozapadnih krajeva u istočnu Slavoniju. Radićeva je ocjena rezultata agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj dobrim dijelom i ideologizirana, a u funkciji potvrda imovinske snage hrvatskoga seljaštva, koja je jedan od preduvjeta i njegovoj političkoj zrelosti. Međutim, Radić je ocjenom odnosa na hrvatskome selu onemogućio vodstvo Seljačke internacionale u namjeri uvlačenja HRSS-a u obračun s velikosrpskim režimom pod parolom “zemlja seljacima”.

U dijelu *Spisa* s podnaslovom *Politička zrelost* Radić još jednom podsjeća vodstvo Seljačke internacionale kako je *hrvatski narod* cjelokupno *seljaštvo, radništvo, građanstvo* “i veliki dio inteligencije /.../”. Njihova se politička zrelost očituje što su: 1. “*Mirotvorci*, ali nikako plašljivci, malodušnici /.../”, 2. “*Seljački republikanci*, tj. zakleti protivnici ne samo monarhije, nego i kapitalističke republike /Francuska/, vojne /Portugal/ i građansko-demokratske /Sjedinjene države Sjeverne Amerike/”⁵⁶ i 3. “*Federalisti*, tj. pristalice jugoslavenske federacije po balkanskoj, a vremenom balkansko-podunavskoj Uniji prvoga stupnja /ist. u orig., op. G.V./”. Ovakav državopravni odnos u *južnoslavenskoj državi* Radić je pojasnio 1922. godine, a znači priznanje “potpuno samostalne neutralne seljačke republike Hrvatske”, i to na “neprijepornom hrvatskom političkom teritoriju

⁵⁴Mišljenje je Rudolfa Bićanića kako je podjela već kapitaliziranih velikih zemljišnih posjeda jedino opravdana “sa stajališta zadovoljenja ljudskih potreba neposrednih proizvođača /.../” i da je agrarna reforma isključiva “mjera socijalno-ekonomske politike /.../”, u: Bićanić, Rudolf, Ekonomske promjene u Hrvatskoj izazvane stvaranjem Jugoslavije 1918. Zbornik radova *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb, 1967., str. 95-96.

⁵⁵Radić, S., *Hrvati i hrvatski narod*, str. 4.

⁵⁶Mužić, I., *Stjepan Radić*, str. 306.

./.../”⁵⁷. Samostalna bi i nacionalno suverena država hrvatskoga naroda bila u “konfederativnoj zajednici sa Srbijom /.../”, tvoreći “zajedničku međunarodnu jedinstvenost /ist. u orig., op. G.V./”⁵⁸. Prema tome, kad Radić u *Spisu* namijenjenome vodstvu Seljačke internacionale zagovara ideju *južnoslavenske unije prvoga stupnja*, govori o ulasku Hrvatske u južnoslavensku državnu zajednicu samo ako se ona temelji na *konfederativnim* osnovama. Tek se u njoj, tvrdi Radić 1922. godine, “može iz nova započeti zbližavanje između Hrvatske i Srbije, između hrvatskoga i srbskog naroda, te se prirodnim razvojem stvari ovom konfederacijom može s vremenom doći i do federacije, u kojoj će *međunarodno* državno jedinstvo biti potpuno /ist. u orig. op. G.V./”⁵⁹. Prema tome, od južnoslavenske konfederacije dugim i prirodnim procesom prilagodbe južnoslavenskih naroda prema južnoslavenskoj federaciji, do koje može, ali i ne mora, doći. Svaki je drugi način i oblik zadržavanja Hrvata u južnoslavenskoj zajednici neprihvatljiv, a Srbe vodi “u sigurnu propast, tj. najprije u moralnu, a onda i u faktičnu izolaciju /osamljenost/ od svih susjeda, a tim i od svega prosviećenoga svieta”. Preduvjet je drukčijemu odnosu u južnoslavenskoj monarhiji prema hrvatskome pitanju, tvrdi u *Spisu* Radić, “svrgavanje Pašića od strane Federalističkog bloka /.../”⁶⁰. Po našem mišljenju, Radićevo i zalaganje HRSS-a za *južnoslavensku konfederaciju* samo je prilagodba hrvatskoga nacionalnog pokreta toga vremena datim unutarnjopolitičkim prilikama i međunarodnim odnosima. Podsjećamo da je strateški cilj HRSS-a 1921. godine Hrvatska kao dio “velike čovječanske zajednice koja se polagano, ali sigurno, pretvara u veliku *svjetsku saveznu republiku* /ist. G.V./”⁶¹. U nju se *Neutralna seljačka republika Hrvatska* postupno uključuje “ili sporazumno sa Slovenijom, sa Srbijom i s Bugarskom, kao ravnopravni član jugoslavenske savezne /konfederativne, op. G.V./ republike, ili *posve samostalno i direktno kao član Saveza Naroda* /ist. G.V./”. U datim je okolnostima Hrvatska spremna sa “Srbijom kao nezavisnom kraljevinom, sa Slovenijom, kao s pravno posvema a dobrim

⁵⁷Krizman, Bogdan, *Korespondencija Stjepana Radića 1919-1928.*, Zagreb, 1973., knjiga 2, (dalje: Krizman, B., *Korespondencija*), str. 560.

⁵⁸Radić je iste godine rečenicu “za zajedničku *međunarodnu* jedinstvenost sa Srbijom /.../” zamijenio rečenicom “za međunarodnu zajednicu sa Srbijom”. U: Mužić, I., *Stjepan Radić*, str. 98. U zaključcima se Hrvatskog narodnog zastupstva iz 1923. godine, tj. izabranih zastupnika na skupštinskim izborima na listi HRSS, “zajednička međunarodna jedinstvenost sa Srbijom” podrazumijeva kao “današnje zajedničke međunarodne granice Srba, Hrvata i Slovenaca /.../”. Vidi u: Radić, S., *Spisi*, str. 395.

⁵⁹Krizman, B., *Korespondencija*, str. 561.

⁶⁰Radić, S., *Hrvati i hrvatski narod*, str. 4. *Federalistički blok* je stvoren dogovorom HRSS, Slovenske ljudske stranke (SLS) i Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO) nakon skupštinskih izbora 18. ožujka 1923. godine, sa ciljem obaranja vladajuće radikalno-demokratske koalicije u vladi Kraljevine SHS.

⁶¹Radić, S., *Spisi*, str. 388.

dijelom i faktično nezavisnim područjem slovenskoga naroda, te s Bosnom i Hercegovinom, kao pravno i faktično posve autonomnom hrvatsko-srpsko-muslimanskom narodno političkom jedinicom /.../”, uspostaviti državopravne odnose u smislu podrazumijevanja južnoslavenske države kao zajednice “na zajedničkom međunarodnom teritoriju /.../”⁶². Pravo na samoodređenje prema južnoslavenskoj državi, a putem plebiscita pod međunarodnom kontrolom, hrvatski je nacionalni pokret pod vodstvom HRSS-a priznao 1921. godine Crnoj Gori, Makedoniji, Banatu, Bačkoj i Baranji.⁶³ Podsjećamo i na činjenicu da je Hrvatsko narodno zastupstvo 1923. godine prihvatilo ideju južnoslavenske konfederacije kao *moгуće* rješenje i u “*sadašnjim* europskim prilikama najzgodnijim političkim okvirom i s gledišta hrvatskoga i sa stanovišta europskoga i svjetskoga /ist. G.V./”⁶⁴. Prema tome, u Hrvatskoj sklonijim okolnostima, hrvatski bi nacionalni pokret pod vodstvom HRSS odbacio ideju južnoslavenske konfederacije i krenuo bi u proces širih državopravnih integracija, ne osvrćući se na političke interese ostalih južnoslavenskih naroda. Osim toga, Radić je i u *Spisu* upućenom vodstvu Seljačke iternacionale, južnoslavensku konfederaciju shvatio *etapom* prema balkanskim i balkansko-podunavskim konfederalnim državnim zajednicama, čije bi stvaranje po sebi poništilo mogućnost očuvanja zasebne južnoslavenske konfederalne jedinice.

Državnopravni se aspekt hrvatskoga nacionalnog pitanja u Radićevu *Spisu* dijelom poklapa s onim koji u to vrijeme zagovara vodstvo Kominterne. Radić je u datim okolnostima sklon očuvanju državne cjelovitosti južnoslavenske zajednice kao “međunarodno priznatoga teritorija” i konfederalnoga ustroja, koji mu oduzima međunarodni suverenitet i koji je privremena asocijacija prema balkanskoj i balkansko-podunavskoj složenoj državi. Vodstvo Kominterne u to je vrijeme protiv očuvanja državne cjelovitosti južnoslavenske zajednice u provedbi taktike jedinstvene fronte radnika i seljaka, jer u destabilizaciji južnoslavenske monarhije vidi mogućnost ubrzanja procesa promjene političke karte Balkana i Podunavlja. Bitno je različit i pristup Radića i vodstva Kominterne ideji *savezne* države, a otkriva i u ovoj dimenziji hrvatskoga pitanja duboke *ideološke razlike* između mogućih sugovornika. Radić brani načelo *konfederacije*, jer osigurava hrvatskome narodu samostalnu i nacionalno suverenu državu, a vodstvo Kominterne *federacije* koje svodi samostalnost i nacionalni suverenitet Hrvatske i hrvatskoga naroda na razinu *kulturne autonomije*. Zato je Peti kongres Kominterne, održan od 17. lipnja do 8. srpnja 1924. godine, u vrijeme Radićeva posjeta Moskvi i ućlanjenja HRSS u Seljačku internacionalu, zaključio da se pravo naroda na samoodređenje u južnoslavenskoj monarhiji mora “izraziti u obliku *izdvajanja Hrvatske, Slovenije i Make-*

⁶²Isto, str. 392.

⁶³Isto, str. 393.

⁶⁴Isto, str. 395.

donije iz sastava Jugoslavije i stvaranja *nezavisnih republika* /ist. G.V./⁶⁵. Očito nezadovoljno gledištima Radića, da “HRSS ostaje i na dalje kod svoga programa i kod svoje taktike /.../”⁶⁶ i da Hrvatska “hoće i nadalje ostati u Jugoslaviji, da ju pretvori u federativnu seljačku republiku /.../” i uključi u “Jadransko-Podunavsku Federaciju svih seljačkih naroda od čeških gora do Jadranskog mora”⁶⁷, vodstvo Kominterne izgubilo je strpljenje. Kongresni zaključak o taktici pridobivanja hrvatskoga nacionalnog pokreta zahtjevom izdvajanja Hrvatske iz južnoslavenske monarhije i stvaranja nezavisne republike samo je pokušaj vodstva Kominterne da razbije interesno jedinstvo hrvatskoga nacionalnog pokreta pod vodstvom HRSS. Naime, preduvjet uspjehu komunističke taktike u ugnjetenim nacijama eliminacija je utjecaja tzv. buržoasko-demokratske struje, u primjeru HRSS zagovornika načela ideologije i politike HRSS.

U dijelu *Spisa* s podnaslovom *Politička organizacija* hrvatskoga naroda, Radić potonju podrazumijeva onom HRSS-a. Uz značajne podatke o organizacijskome razvitku svoje stranke, Radić je bez sumnje dodatno razočarao vodstvo Seljačke internacionale tvrdnjom kako će HRSS “sa svojim saveznicima u Sloveniji, Bosni, Srbiji i Makedoniji /.../”⁶⁸ osigurati u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS potrebnu većinu i natjerati zagovornike velikosrpskoga režima na popuštanje. Kako ne bi bilo nekih nejasnoća u budućim pregovorima vodstva HRSS-a i Seljačke internacionale, Radić na kraju *Spisa* podsjeća moguće sugovornike da su *hrvatski seljački republikanci* uvijek bili i ostali “*jedini* i nesavladivi predstavnici ljudske /društvene/ pravednosti i seljačke republikanske slobode /ist. u orig., op. G.V./”.

Ovu raspravu o Radićevim gledištima u njegovu *Spisu* upućenom vodstvu Seljačke internacionale 26. veljače 1924. godine shvaćamo uvodom temeljitijim znanstvenim analizama Radićevih opredjeljenja u pregovorima s vodstvom Seljačke internacionale tijekom prve polovice 1924. godine. Objavljivanje izvorne fotokopije njegova *Spisa* bez sumnje će potaći daljnja istraživanja, ali podsjećamo na brojne i nama još nedostupne primarne izvore u fondovima Kominterne.

⁶⁵Vlajčić, G., *Jugoslavenska revolucija*, str. 482.

⁶⁶*Seljački dom*, posebno izdanje, 18. srpnja 1924. godine, str. 4.

⁶⁷Isto, str. 5.

⁶⁸Radić, S., *Hrvati i hrvatski narod*, str. 5.

HRVATI I HRVATSKI NAROD

kao organizovana snaga pacifičkog seljaštva revolucije⁶⁹

Duhovni razvitak, društvena i ekonomska sredina, politička zrelost i organizacija, sposobnost da se osnuje i zadrži seljačka država i vlada.

Duhovni razvitak hrvatskog naroda nije nikad bio pod jarmom rimskog klerikalizma (papizma), ortodoksnog ("pravoslavnog") vizantizma i divljeg turskog militarizma. Zbog toga rimski papa nije na hrvatsko društvo mogao da vrši politički uticaj kao na ostale katoličke Slovene (Poljake, Čehe, Slovake, Slovence), religija se nije spojila s narodnošću kao kod pravoslavnih Slovena na Balkanu i pojam "junak" gotovo nije mogao da se poistoveti sa pojmom "hajduk". Zato je Hrvatska krajem XVII veka imala Jurija Križanića koji se od papinog izaslanika pretvorio u propovednika oslobođenja duhovnih snaga Rusije, zbog čega ga je car Aleksandar poslao u Sibir, gde je proživio 15 godina i napisao delo Politika, koje je u mnogo čemu nadvisilo sva slična dela onog vremena. Dva stoleća kasnije Hrvati su dali Evropi Štrosmajera koji je na Vatikanskom saboru u Rimu (1871 godine) ustao protiv papine nepogrešivosti, koji je osnovao Akademiju nauka (1867) i Hrvatski univerzitet (1874) u Zagrebu.

Iako je hrvatsko seljaštvo bilo vekovima pod strašnim jarmom svirepog feudalnog plemstva, iako je od polovine XIX veka moralo da oseti pritisak austrisko-nemačkog činovništva, ono duhovno nije porobljeno jer ni jednog trenutka nije smatralo vlastodršce svojim dobrotvorima. Naprotiv! Hrvatsko seljaštvo je u toku više od sto godina (od 1573 do kraja 17 veka) podizalo čitavi niz buna, medju kojima hrvatsko-slovenačka buna 1653 godine ima sve odlike društvene revolucije.

Dobivši 1848 godine deo svoje zemlje kao svoju svojinu a 1861 godine neka politička prava, hrvatsko seljaštvo je postalo nepomirljiv neprijatelj kako Bečkog nemačkog centralizma, tako i Budimpeštanskog madjarskog centralizma i smatralo je izdajnicima sve hrvatske političare koji su prenosili centar hrvatskog narodnog života u Beč ili Budimpeštu.

Pri svemu tome najvažnija je pojava da je slobodna hrvatska seljačka misao postala potpuno svesna da "gospoda" (upravljači, vlastodršci) svih naroda čine tabor "trutova"

⁶⁹Jezik kojim je pisan, pojmovi koji se koriste i pravopis upućuju na zaključak da je *Spis* fotokopija prijepisa lošeg prijevoda izvornoga Radićeva teksta. Jedno je u *Spisu* neosporno: sadrži izvorna Radićeva opredjeljenja, s tim da je na kraju *Spisa* dvostruki potpis, onaj drugi sigurno pridodan u Kominterni. Vidi bilj. br. 71.

a seljaštvo tih istih naroda drugi tabor "pčela radilica". U svakodnevnom razgovoru tabor gospode i danas se naziva "oni", a seljački tabor "mi". Zahvaljujući ovom dubokom društvenom saznanju, hrvatsko seljaštvo pretstavlja pravu revolucionarnu sredinu u najboljem smislu ove reči. I ono se ponosi time!

Društvena i ekonomska sredina hrvatskog naroda odlikuje se time što seljaštvo koje čini devet desetina društva, već vekovima smatra sebe narodom, uključujući u narod i sve društvene slojeve, ali isključujući iz naroda svu "gospodu", znači, sve one koji upravljaju narodom bez njegove saglasnosti i koji žive samo na račun svoje proizvoljne vlasti. Tako se dogodilo da seljaštvo čini jedan jedini sloj, tako da nema nikakve društvene razlike između bogatih i siromašnih seljaka, ili između seljaka i njihovih slugu i slučajnih radnika. Svi oni jedu zajedno za istim stolom. Uvek govore "vi" starome sluzi. Svi se zajedno među sobom zabavljaju i među sobom žene, svi se potpuno jednako oblače i svi se najviše hvale time što niko od njih ne živi na tuđ račun, što svako od njih sopstvenim radom zaradjuje svoje parče hleba.

Što se tiče zemljišne svojine, ona izgleda ovako:

U polovini Hrvatske sva zemlja je u rukama seljaštva. U jednoj četvrtini veći, ali zato gori deo zemlje pripada seljacima, dok manji deo zemlje prelazi postepeno iz ruku sitnog plemstva u ruke seljaštva. Poslednju četvrtinu čine velika imanja, koja su agrarnom reformom trebala da predju u ruke onih "koji obraduju zemlju", ali to se nije dogodilo i umesto agrarne reforme beogradski vlastodršci nastavljaju sa sablažnjavanjem javnog mnjenja skandalima velikog podmićivanja, kako se zemlja ne bi podelila seljacima. Na manifest tadašnjeg regenta Aleksandra 6 januara 1919 da će "pokloniti zemlju svim svojim vernim podanicima" CK seljačke partije⁷⁰ je izjavio da zemlja pripada isključivo radnom narodu i da samo on ima pravo da upravlja njome. Ova izjava je objavljena i priložena zajedno s drugim dokazima uz memoar koji je upućen Svetskoj konferenciji u Parizu 5 maja 1919 godine. Potpisalo se 167.667 neustrašivih hrvatskih seljaka, zahtevajući od Konferencije da prizna puno pravo na samoopredeljenje hrvatskog naroda.

Veliki deo Hrvatske je na visokom stupnju poljoprivrede i seoskog zadrugarstva. U stočarstvu Hrvatska je dostigla Dansku i Holandiju. U severozapadnoj Hrvatskoj naseljenost je tako gusta i porodice tako brojne (8-16 članova) da se u ovom kraju razvija intenzivna unutrašnja kolonizacija u istočnu Hrvatsku na taj način što čitave porodice relativno skupo prodaju sve osim stoke, alata, nameštaja i rublja i relativno jeftino kupuju čitava imanja sa stokom i poljoprivrednim mašinama. Seljaci se koloniziraju ne samo bez

⁷⁰Pojmovi "CK seljačke partije", "Hrvatska partija" (str. 4) i "Centralni komitet" (str. 5), primjereni su komunističkim partijama, a ne HRSS-u.

podrške beogradske vlade, nego i uprkos svim preprekama s njene strane.

Politička zrelost hrvatskog naroda je takva da je sav narod (seljaštvo, radništvo, građani) i veliki deo inteligencije duboko ubedjen.

1. Pacifisti, ali nikako plašljivci, defetisti;

2. Seljački republikanci, tj. zakleti protivnici ne samo monarhije, već i kapitalističke republike (Francuska), vojne (Portugalija) i gradsko-demokratske (Sjedinjene države Severne Amerike). Najoduševljeniji članovi seljačke republike su žene i devojke, starci i deca, jer je ceo pokret stihijan;

3. Federalisti, tj. pristalice jugoslovenske federacije po balkanskoj, a vremenom balkansko-podunavskoj Uniji prvog stepena. Prvi praktičan korak ka Jugoslovenskoj federaciji treba da bude svrgavanje Pašića od strane federalističkog bloka (HRSS plus Slovenci plus Bosna). Prvi stupanj ka ovoj Uniji treba da bude priznavanje potpuno samostalne neutralne seljačke republike Hrvatske. Hrvatski se partija naziva: Hrvatska republikanska seljačka stranka – HRSS.

Evo kakva je politička organizacija Hrvatske republikanske seljačke stranke.

1. Mesnih organizacija sa 200 – 1000 članova ima više od 4.000; u Hrvatskoj Podunavskoj 3.200; u Bosni 600; u Primorskoj Hrvatskoj (u Dalmaciji) 300; u Bačkoj 150: ukupno jedan i po milion članova.

2. Opštinskih organizacija 578

3. Sreskih organizacija 112

4. Izabranih poslanika 71, koji su dobili (18 marta 1923 godine) 480.000 glasova. Od njih su 49 seljaci – zemljoradnici.

5. Centralni komitet koji rukovodi partijom ima 214 članova, od kojih 190 seljaka-zemljoradnika. Na prvim sledećim izborima hrvatski seljački republikanci dobiće oko 100 poslaničkih mesta. Sa svojim saveznicima u Sloveniji, Bosni, Srbiji i Makedoniji oni će dobiti jednu većinu 170 – 180 od 313 poslanika u Beogradskoj skupštini, dok su za narod oni već sad jedini i nesavladivi pretstavnici ljudske (društvene) pravičnosti i seljačke republikanske slobode.

Beč, 26 februara 1924 godine

Stepan Radić

Pretsednik HRSS

Stepan Mirković Radić,⁷¹

pretsednik Hrvatske republikanske seljačke stranke

⁷¹Drugi je potpis zanimljiv zbog dodatka "Mirković", što je bilo jedno od konspirativnih prezimena istaknutoga hrvatskog komunista Kamila Horvatina, dok se konspirativnim prezimenom "Radić" koristio 20-ih godina srbijanski komunista Ljubomir Radovanović. Pretpostavljamo da je Stjepan Radić odmah nakon uspostave kontakata s vodstvom Seljačke internacionale dobio u Kominterni konspirativno prezime "Mirković" kao dio uhodane prakse.

Gordana Vlajičić

*IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF STJEPAN RADIĆ
AND THE PEASANTS' INTERNATIONAL AT THE TIME
OF THE NEGOTIATIONS ON COOPERATION OF 1924*

Summary

The paper analyses the structure of Stjepan Radić's ideological attitudes, based on an unpublished text — a letter to the leadership of the Peasants' International — which served as an overture to the possible membership of HRSS in that pro-communist international organization. The paper also includes the original text by Radić.

The author claims that the increased interest of the Communist International for winning over HRSS was in the function of a gradual breakup of the unity of interests of the Croatian people and the curtailment of the influence of HRSS' ideology and policies. The strategic aim of the Communist International was the bolshevization of the Balkans and the Danubian region and that is why it advocated the disbandment of the South-Slavonic federation and the creation of a Balkan or Balkan-Danubian federation of the Soviet Socialist Republics, including the Soviet Republic of Croatia.

The central part of the text is devoted to the analysis of Stjepan Radić's ideological attitudes. He upholds the unity of interests of the Croatian people under the leadership of peasants, the principle of an independent and nationally sovereign state of the Croatian people and is in favour of a confederal relationship of Croatia with Serbia and other South-Slavonic states. The Peasants' International was only a tactical move exacted by the existing relationships in the South-Slavonic monarchy and Europe in general.